

Media çirkli informasiyadan necə xilas edilməli?

Azərbaycan
Respublikasının
Medianın İnkişafı
Agentliyi

Yazı Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə “fikir, söz və məlumat azadlığının, plüralizmin inkişaf etdirilməsi” istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

Məlumat çirkilliyi çaşdırıcı, natamam və ya manipulyasiya xarakterli məlumatların geniş yayılması deməkdir. Sosial şəbəkələrdə, xəbər saytlarında və digər platformalarda əsl olmayan məlumatların sürətlə yayılması insanları məlumat çirkilliyinə məruz qoyur.

Məlumat çirkilliyini yaranan əsas səbəblərdən biri həddindən artıq informasiyanın olmasıdır. Sosial şəbəkələr, xəbər saytları, bloqlar və digər platformalarda eyni anda çoxlu məlumat axınının olması bu çirkilliyə yol açan əsas amildir. Dezinformasiya, qəsdən və ya bilmədən yayılan yalan və ya səhv məlumatlar məlumat çirkilliyinə yol

blemlərə səbəb olur. Avtomatik sistemlərlə - botlarla saxta məlumatların yayılması da informasiya çirkilliyinə yol açan əsas problemlərdən biridir.

Əsilsiz xəbərlərlə yaradılan informasiya çirkilliyi cəmiyyətin dezinformasiyaya inanmasına səbəb olur, çirkli xəbərlər vasitəsilə ictimai rəyə təsir edilir, fərdi düşüncələrə müdaxilə baş verir, süni formada nifrət və ya dəstək ritorikası yaradılır. Bir kontent bir anda ya linç edilə bilər, ya da dəstək yağışına tutulur. İnsanlar çirkli informasiyanın küyünə gedir, desək, doğru ifadə etmiş olarıq.

açır. Həmçinin, lazımsız, təkrarlanan, faydalı olmayan, məqsədsiz məlumatlar da xəbər bazarında bolluq yaradır və məlumat çirkilliyinə səbəb olur. Son illər informasiya çirkilliyini yaranan ən başlıca səbəblərdən biri də sosial şəbəkələrin alqoritmləridir, belə ki platformaların diqqət çəkməyə çalışan başlıqlar və sensasiyalara üstünlük verməsi məlumat çirkilliyi yarada bilər. O cümlədən, feyk xəbərlər və manipulyasiya da ictimai rəyə təsir etmək məqsədilə hazırlanmış saxta məlumatlardır ki, informasiya çirkilliyi üçün münbit bazardır.

İnformasiya çirkilliyi yaranan cəmiyyətdə doğru məlumatla yalanı ayırd etmək zamanla çətinləşir. O qədər dezinformasiya yayılır ki, inanmaq, qərar vermək kimi proseslər zəifləyir. Xüsusilə səhiyyə, siyasət və iqtisadi sahələrdə olan məlumat çirkilliyi insanlarda çaşqınlıq yaradır. Bu da öz növbəsində etibarsızlıq və informasiya yorğunluğu yaradır, nəticədə panika meydana çıxır. Xatırlayın, pandemiya dövründə çörek və unla bağlı yayılan dezinformasiyalar mağazalarda hansı bashabaslara, qarışıqlıqlara səbəb olurdu. Eləcə də 44 günlük müharibə zamanı bəzi sosial şəbəkə istifadəçiləri yayılması yasaqlı hərbi məlumatları, yaxud da yalan informasiyaları paylaşaraq ictimaiyyətdə iğtişaşlara və narahatlığa yol açırdılar. İnformasiya çirkilliyi belə-belə yaranır.

Hazırda dünyada informasiya çirkilliyi ciddi problem kimi qəbul edilir, xüsusilə rəqəmsal texnologiyaların, sosial medianın, son olaraq süni intellektin sürətli inkişafı ilə doğru informasiya məsələsi qlo-

bal səviyyədə ciddi problemə çevrilib. Sosial şəbəkələrdəki paylaşım azadlığı, istifadəçilərin öz səhifələrində sərbəst məlumat yayması, mənbə təsdiq edilmədən paylaşmaları cəmiyyətdə xaos vəziyyətə səbəb olur. Sosial şəbəkə platformalarının alqoritm tətbiqi isə ayrı bir problemdir. Çünki istifadəçinin bir dəfə maraq göstərdiyi tərkib artıq onun alqoritmə çevrilir, davamlı olaraq həmin tərkibdə kontentlərlə qarşılaşır. Bu da öz növbəsində informasiya boşluğu yaradır.

O cümlədən saytların, xəbər portallarının daha çox baxış və gəlir üçün əl atdığı yollardan biri də sensasiyalı, aldadıcı, cəlbədicə başlıqlarla yanlış və ya şişirdilmiş məlumatlardır. Başlıqla xəbərin mətni arasında vəhdət olmayan məlumatlar həm dünya mediasında, həm də yerli mediada ciddi pro-

informasiya çirkilliyində cəmiyyətə son zərbəni də süni intellekt (Sİ) vurdu. Onun yaradılması və inkişafı informasiya texnologiyalarının inqilabi dəyişikliklər etsə də, da-

ha çox informasiya çirkilliyinin artmasında rol oynadı. Peşəkarların işinə yaramasından çox oyunbazların oyuncağına çevrilən Sİ ciddi çaşqınlıqlar yaratdı. ChatGPT, Claude, Bard və s. platformalar vasitəsi ilə istənilən insan əsl olmayan xəbər, sosial media postu və ya bloq yazısı yaradaraq paylaşır, insanları olmayan məlumatlara inandırır, informasiya çirkilliyi yaradır. İstifadəçilər bu texnologiyayı inkişaf və faydalı işlər üçün yox, saxta, əsilsiz, bəzən də təhlükəli xəbərlər və manipulyativ məzmunlar yaratmaq və yaymaq üçün istifadə edirlər.

Deepfake (saxta məlumatlar) texnologiyası Sİ-ə imkan verdi ki, real görünən, amma əsl olmayan saxta video və səs yazıları yaratsın və paylaşmağa imkan versin. Bu texnologiya süni intellekt vasitəsilə foto, video və səsi istədiyini kimi idarə etməyə imkan verir. Məsələn,

görünən, amma saxta materiallar yaranır, bir-biri ilə əlbəyaxa dalışan prezidentlər, bir ölkənin digərinə ultimatumu, məşhur adamların müraciəti kimi görüntülər informasiya bazarında məlumat çirkilliyinə səbəb olur.

Sİ vasitəsi ilə bu gün ortaya çıxan ən böyük problemlərdən biri də şantajdır. Belə ki, xüsusilə qadınların görüntüsünü pornoqrafik formada montaj edərək qarşı tərəfi şantaj edənlər olur. Bu texnologiya vasitəsi ilə bank kartlarından pul oğurlamaq məsələsi də geniş yayılmış fırıldaqçılıq növüdür. Sizə ailə üzvünüzün nömrəsi ilə zəng edərək onun səsi ilə danışdırar və siz bunun fərqində olmursunuz. Nəticədə özünüz könüllü hesabınızdan pul göndərsiniz.

İnformasiya çirkilliyindən qorunmaq, səhih məlumata çıxış əldə etmək üçün oxucunun media savadlılığı olmalıdır. Media savadlılığı olan oxucu rəsmi, etibarlı və peşəkar mənbələrə üstünlük verir, məlumatın doğruluğuna şübhə edilməyən mənbələrə baş çəkir. İnformasiyanın doğruluğunu başlıq təyin etmir, ona görə də oxucu yalnız xəbərin başlığına əsaslanmamalıdır, məzmunu dəqiqliklə oxumalıdır. Qarşısına çıxan informasiyaların tarixinə diqqət etməyənlər daha çox məlumat çirkilliyinə məruz qalır. Çünki bir çox hallarda baxış sayı qazana bilmək üçün saytlar və sosial şəbəkə səhifələri köhnə xəbərləri yeni kimi təqdim edir. Oxucu oxuduğu informasiyaya hər hansı emosional reaksiya göstərməzdən əvvəl o məlumatın doğruluğuna əmin olmalıdır: onu qorxudan, təəccübləndirən, sevindirən, narahat edən informasiya nə qədər doğrudur?

Lələ Mehralı

bir şəxsin üz ifadələri və mimikasını başqa bir videodakı adama yerləşdirirlər, səsinə saxtalaşdıraraq demədiyi sözləri o deyirmiş kimi göstərir. Nəticə etibarlı ilə real